

PUSZTAY JÁNOS

MEGJEGYZÉSEK A VASI NYELVJÁRÁS MORFOLÓGIÁJÁRÓL

KIVONAT: A ma Magyarország területén beszélt nyelvjárások elsősorban hangtani és alaktani szempontból különböznek egymástól. Kárpát-medencei összefüggésben már árnyaltabb a kép: gyakoriak azok a székely és csángó nyelvjárási szövegek, melyek megértéséhez tájszótár is szükséges lehet. Az alábbi írás a vasi nyelvjárás morfológiai jelenségeiből mutat be néhányat, elsősorban a főnév- és az igeragozás köréből.

KULCSSZAVAK: dunántúli tájnyelv, igeragozás, főnévi esetrendszer, birtokos személyragozás

1. Bevezetés

A magyarországi magyar nyelvjárások főként a kiejtésbe, s néhan – többnyire fonetikai változások által előidézett – morfológiai jegyükbe különböznek egymástól még a köznyelvtől, s kevéssé a szókincsbe. Másképp áll a helyzet a székely és a csángó nyelvjárást illetően. Például Sántha Attila *Hogyan menjünk radinába a lérbē?* című szellemes kömveinek több részletét csak a szótár által lábjegyzetekbe megadott kiegészítők segítségével lehet megérteni. Hacsak én rövid versrészletet szemléltetsek:

A rápenes monyator

Szupulyka Máris, de nyikhác nem:
teste fáintos, parapács a nyelve,
keziben jól állt a küpülő, így
az uszturangahajtónak megtetsze.

S hogy Tankó Pistának
Botosányban éppen a trombitát fújták,
a monyatornak monyókolásra
penderedett a kedve. ...

Vagyis köznyelvén:

A fejbőrbetegségben szenvedő juhászsegéd

Vékony Máris, de nem alultáplált,
teste szép, ügyes/kedves a nyelve,
kezében jól állt a vajköpülő, így
a juhászsegédnek megtetszett.

S hogy Tankó Pistának
Botosányban éppen a trombitát fújták,
a juhászsegédnek felállt
és megnőtt a nyelve. ...

Salamon Gáspár még nem ollan riégén egyenössen ész'szuótárt álitott össző
ja bukovinai sziékélők nyelvibü (Salamon 2020). (*Mű így móntuk. Bukovinai
székely-magyar tájszótár.*)

A Vazs mëgyei nyelvjárás mind a nyugat-dunántúli nyelvjárás riészē elsűő-
sorba szintien a hangzšvilágáva, riészbe ja morfológiájáva, s keviésbiē a sajá-
tos szuókiészletive különbözíg a többi magyarországi nyelvjárastu, bár kiészűt

néhán, a nyelvjárasterületnek a többi nyelvjárásietu különbözű szuókincsit bemutatuó szuótár (piéldáu Balogh Lajos бүki nyelvjárasi szuótára). De aziér lehet összöalittanyi ollan vazsi szövegüket, amiket nem is ollan өccерü elsű hallásra mөgiértényi. Piéldául:

Jába mondom ennek a baca, vakabula gyereknek, hogy ugy elagyabugyállak, hob'belegebedsz, ha nēm kēs̄z fō ja sámliru, oszt nēm vūs̄zō ja bēc̄ciének mēg a bongyordisznuónak fűjjet. Elösször rá sē bajszintott ez a csömölletēs kölök, mer mindēn áron elakart mēnni ja vursliba, hof'fōlullōn a ringispilre mēg virslit ēgyēn. Nēm miész sēhá, amig nēm csinyálad mēg aszt, amit mondok. Csak fogd a sajtárt, oszt vűgyiē annak a gēs̄ztruónak vizet, mer miēg mēggebed a szomgyuságtu. A zsomborbu mēk szuórgyá magot a tikoknak. Mēg raktyá ja tüzre fát, hon'nē csag bűzölög/gyōn, hanēm rēndēssen iég/gyēn. Bár banga ja kölök, de aziēr mēkcsinyáta, amit montam nekijjē. Most osztá csak ereggy, ha van kedved ebbe ja gabuorgya üdüőbe kimēnni. Maj' mēglátod, mēllen nehiēz lēssz gobáncúnyi ja sárba, osztá maj' fōhömbölöcc, mind ēg'guggyatt embēr.

A felsőöőőri nyelvjárást bemutató kömve Imre Samu a szuókiészletét illetőően csag a niémet/osztrák/bajor jöveviényszavakka foglalokzik.

Az üőrsiég – főőként lőxikális – sajátosságait Vőgh Jőzsef nyelvatlasza mutattya be.

Kevésbé foglalkoztak a nyelvjárás morfológiai sajátosságaiva, csupán néhány megjegyzésre szorítkoztak (Imre Samu fölsőőőri nyelvjáráslírása, Szabó Géának a magyar nyelvjárásokat bemutató tankönyvő, Végh József nyelvatlása, Balogh Lajos büki tájszótára).

2. Nyelvjárásleírás

A maji előadás egygy, a vasi nyelvjárasterület morfológiai sajátosságait bemutatni szándékozoó nagyobb munka első álma. A földúgozás alatt álluo korpusz az akkori Bérzsényi Dániel Tanárkiépző Fűűoskola Magyar Nyel-

viészeti Tanszéké áta gyűjtött hatalmas anyagbu válogatott beszígetiéséket tartalmazúó kótet szóvegei (Guttmann–Molnár [szerk.] 2006) még az átalam nyelvjárásba írt kómvcske (Pusztay 2020). Mas’ csak az utuóbbi szóvegeinek alaktani sajátosságait mutatom be, a niévszuó- és igeragozás alaptján – ósz-szóvetvé a köznyelvi alakokka.

2.1. Névszuóragozási megjegyziések

2.1.1. Abszolút ragozás

A vizsgát szóvegbe 21 eset különbószttethetűó még, ezén bellü ja zablativusz-nak három alaktya (*-tu/-tü*, *-l* ~ $\emptyset$ és *-j(d)*). A *-l* a szemiéles niévmás paradig-májába még niévuógbá fordul elűó – az utuóbbi esetbe lekopva (*tűlő* [8/21], *űtűlő* [8/89]), *a ház felű* ‘a ház felől’; a *-j(d)* határozuószuókon, kiérdűószuón (*hunnaj* [8/35], *onnajd* [8/45], *ahunnajd* [8/19]), mind ahogy a lokativusz *-t-jē* is (*i-dd* ‘itt’ [8/15 – a zöngiésülést az intērvokalikus helzet indokulla], *i-tt-en* [8/15], *o-d* ‘ott’ [8/31], *o-tt* [8/33] stb.).

A niévszuói és igei paradigma vazsi sajátosságainak nagyriészt fonétikai okai vannak:

- Az *-l* hiánya a rag viégin (a niévszuói paradigmába ja zadesszivusz, a zablativusz, a zelativusz, a delativusz még a zinsztrumēntálsiz-komi-tativusz esetibe, az igei paradigmába ja Vx2Sg alanyi ragozásban) hoz liére a köznyelvitű etiérűó alakokat; iérdékēs mēkfigyēnyi, hogy az *-l* lēkopása ja rag viégin nēm jár ēggyűtt a magánhangzuó mēgnyulásá-va és ín’ nēm alakul ki diftongus sē – ellentiétbe ja z *-l-* szuóbelse-ji lēkopásáva, lázsd *buótbu* ‘boltból’, mēgterēmtvé ezze ja nyugati nyelvjárásokra jellemzűó nyituóduó diftongust, szēmbe ja kelet-ma-gyarországi zárúóduóva (ld. *szeűke kaula* ‘szóke kóla’).
- Lēkopik a kauzálisz-finálsiz rag/gyának *-t-jē* is: *krizantiém-iér* (8/70).
- A ragok tőpségibe iérviényesül a magánhangzuó-harmuónia, de van-nag a köznyelvitű etiérűó mēgoldások is. Az adessivusz rag/gya tőbb-nyire ēggyalaku (*-ná* a köznyelvi *-nál/-nél*-lal szēmbe): *asztuó-ná* (= asztalnál) (8/32), *vasút-ná* (8/80), *embērēk-ná*. A birtokos szēmiél-ra-gozásba jazonba akad piélida ja magas hangrēndű ragváltozatra is: *nasz szűle-ji-niē* ‘nagyszűleinel’ (8/5) a *nasz szűle-ji-ná* alak mellett.

Az instrumentális rag/gya többnyire magos hangrendű (-ve, illetve hasonult mékfelelései), de előfordul a mélf hangrendű párgya jis; az elativusz, delativusz és ablativusz esetébe szabálos a magánhangzuó-harmuónia, a köznyelvtű a magánhangzuó minűőségibe különbözik (-bu/-bü, -tu/-tü, -ru/-rü): *teknyűő-bü* (8/36), *lakás-bu* (1/13), *egier-tü* (8/12), *ut-tu* (8/72), *vidiék-rü* (8/18), *bot-ru* (8/57).

- Dativus: -nak/-nek. A *firfi-nak* (8/30) esetibe a miél hangrendű ragválasztást az indokulla, hogy a szuó második szóttag/gya eredetileg véláris hangrendű vuót.
- A multiplikativuszban iérviényesül mind a palato-véláris, mind a labiális-illabiális magánhangzuó-harmuónia. A -szor rag csak eggy kiérdűőszuóba fordul elűő: *hán-szor* (8/65). A rag zöngiétlenitti a szuóviégi mássalhangzuót: *töp-ször* 'többször' (8/5), de hasonúhat is az elöttő álluo mássalhangzuóho: *ëccër* 'egyszer' (8/18).
- Az insztrumentálisz-komitativusz esetibe ingadozik a magánhangzuó-harmuónia: *erűő-ve* (8/26), *uótuó-va* (= autóval) (8/13), de: *macská-ve* (8/12), *mamá-ve* (8/78) is.
- A köznyelvtű etiérűőjen a Px3Sg esetibe ja palatovéláris magánhangzuó-harmuónia kiegészül labiális-illabiállissal: *kezë, fülö, lába* – hasonlóján az igeragozásba is a Vx3Sg tárgyas paradigmában: *kiértë, vüttö, monta*; viszont az allativuszban csak -ho/-hö rakpár fordul elű; IÉrvienyesül – ha nēm is kiviétel niékű – ja magánhangzuó-harmuónia: *kutyaur-ho* (8/12), *Uristen-hö* (1/19), illetve: *leves-ho* (8/32). A *sír-ho* (8/67) esetibe ja toldaliék miélhangrendűsiégë másodlagos jelënsiég (Zaicz Gábor [főszerk.] 2006: 735ab). A köznyelvi -hez > nyelvjárasi *-he- nēm fordul elűő. A magashangrendű szavakho – függetlenű ja szuó magánhangzuójának labiális vagy illabiális voltátu – amennyibe ja magánhangzuó-harmuónia eggyátallán iérviényesül, a -hö rag járul. Azaz a köznyelv kiét – palato-véláris és labiális-illabiális – magánhangzuó-harmuóniája, ami három ragváltozatot hoz lietre (-hoz/-hez/-höz), a vasi nyelvjárásba ëccërűsödik, s csak labiális ragváltozatok fordúnak elűő.

Az illativuszt és az inësszivuszt eggyaránt az illativusz rag/gya fejezi ki. Ez azomba nēm csupán a Vazs mëgyei nyelvjárásra jellemzűő, más magyar nyelvjárásokba jis mëkfigyëhetűő, süőt, a köznyelv besziét változatába jis. Piëldák a vizsgát korpuszbu: *ház-ba* (8/12) 'házban' és 'házba', *ker-be* (= kert-be) (8/12) 'kertben' és 'kertbe'.

Az illativusz és az inésszivusz egybeesése egyébként nem magyar sajátosság. Több iészt nyelvjárásba még az iésztte, finne rokon lív nyelv már kihát salatsi nyelvjárásába is mékfigyehető, igaz, ott az inésszivusz fejezi ki jaz illativuszt, míg a magyarba jaz illativusz az inésszivuszt. Példák az iészt nyelv mihkli nyelvjárásába:

- *kus sa lāhād* 'hova (tkp. hol) mész'
- *pane laua pāil* 'tëdd az asztalra (tkp. asztalon),

valamint az iészt nyelv Soontagana, Metsapoole nyelvjárásába:

- *kus ta sai* 'hova (tkp. hol) tette',

s végül a má kihát salatsi lívbü:

- *ana minel* 'add nekém (tkp. nálam)' (Pajusalu 2023: 107).

A lív esedröndszërbe riészbe hangtani okokbu, riészbe ja lëtt nyelv hatására több kázus egybejesik, pl. adesszivusz-allativusz > adesszivusz (*-lla > -l, *-lle > -l) (Pusztay 2003: 111).

2.1.2. Birtokos szémiélragozás

A birtokos szémiélrágok az éggyes még többes szám elsűő még második szémiélibe mëgëggyeznek a köznyelvi ragokká. Az éggyes szám harmadik szémiélibe több – fonëtikailag indokút – alak is elűőfordul.

A Px3Sg esetibe iérviényesül a magánhangzuó-harmuónia – mind a palato-véláris, mind a labiális-illabiális: *duóg-a* 'dolga' (8/14), *lány-a* (8/54), *nyug-dij-ja* (8/70), *kalap-tya* (8/24), *dob-gya* 'dobja', *fenek-ë* (8/24), *riész-ë* (8/17), *hel-ë* 'helye' (8/30), *sziké-jë* (8/66), *sercli-jë* (8/38), *ker-tyë* (8/71), *törtiënet-tyë* (8/90), *emliëkműv-ö* (8/16), *szüv-ö* (8/47), *szörzüő-jö* (8/6), *fűöd-gyö* 'földje' (8/23), *küödök-työ* 'köldöke'. (A -gya/-tya/-gyë/-tyë/-gyö/-työ rag zárhangra viégzüödűő szavakho járul.)

2.2. Igeragozás

Három igeragozást kö megkülömböztetni: az alanyit, a tárgyast még az ikést. Az ikés igiek ragozása – a Vx3Sg prézensz indikativi kiviételivel – megégyezik az alanyi és a tárgyas paradigmával.

Az alanyi ragozásba já zégyes szám 2. szémiélbe a köznyelvi *-l* lékopássa miatt új rag keletkezett, az igetűő és az eredeti *-l* közti kötőhang vált igi szémiélraggá: a magos hangrendű szavakba *-ö* – *vűszö*, *tészö*, *kiérezö*, a miél hangrendűjekbe *-o* – *ásó* 'ásol'.

A tárgyas ragozásba já többes szám első szémiél rag/gyaji: *-uk/-ök/-ék*: *kiérez-zék* 'kérezzük', *kiérezsz-t-ék* 'kéreztük', *vűsz-szök* 'visszük' – *vűtt-ök* 'vittük'.

Az ikés igiek eredetileg visszaható réncérő főborút, sok nem visszaható igiét is ikessen ragoznak (a köznyelvbe is), eziér mékülönböztetendű az alanyi még a tárgyas paradigma, a ragok mégégyeznek a nem ikés igiek mékfelelű rag/gyaival. A köznyelvű kiépest annyi já külömbsiég, hogy az alanyi ragozásba az égyes szám első szémiélbe a rag *-k*, nem *-m*: *észék*, *iszok*, *mászok*, *alszok*.

A fölتيételés módba já égyes szám első szémiélbe a fölتيételés módgyelé alá van vetvű já magánhangzuó-harmuóniának: *ién monda-ná-k valamit*, *ién kiérez-nié-k valamit*.

3. Befejező megjegyzések

Több okba is szűkség van a nyelvjárások minné pontosabb léírására.

A nyelvjárások örözhhetnek ollan nyelvi alakokat, amik nem találhatók még a köznyelvvé vált idiuómába.

A nyelvjárások rámutathatnak nyelvfejlűődiési tэндэncijákra.

A nyelvjárások ismeretű segitt a nyelvi tudatosság kialakításába is, amit föl lehet hasznányi a tanításba, ezze égyzérsmind kikűszöbűhetűő a nyelvjárások stigmatizálása.

Hivatkozott irodalom

- Balogh Lajos 2004: *Büki tájszótár*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely.
- Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) 2006: *Népi beszélgetések Vas megyéből*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VII. Szombathely.
- Imre Samu 1971: *A felsőőri nyelvjárás*. Nyelvtudományi Értekezések 72. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pajusalu, Karl 2023: Soontagana ja Metsapole keeleala seostest. – In: *Észt-magyar híd. Ünnepi könyv Bereczki András 60. születésnapjára*. NH – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest.
- Pusztay János 2003: *Közép-Európa nyelvi konvergenciájának fejezetek a nyelvi egységesülés vizsgálatához*. Dissertationes Savarienses 30. Szombathely.
- Pusztay János 2020: *Kutyaur még más történetek*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest.
- Salamon Gáspár 2020: *Mű így móntuk. Bukovinai székely-magyar tájszótár*. Underground Kiadó, Hédervár.
- Sántha Attila 2019: *Hogyan menjünk radinába lérhöz?* Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest.
- Szabó Géza 1993: *A magyar nyelvjárások*. Tanárképző Főiskolák. Egységes jegyzet. Kézirat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Végh József 1959: *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006: *Etimológiai szótár*. Tinta Kiadó, Budapest.